

ESTERHÁZYRA EMLÉKEZVE

Péter filmje

MOLNÁR GYÖRGY

KÖZÖS IRÁNYTŰNK KOSZTOLÁNYI VOLT, AZ „IRODALMI ÍRÓ”, ESTERHÁZY SZAVAKKAL JÁTSZOTT, ÉN KÉPEKKEL, AKKOR IS, AMIKOR AZ Ő SZÖVEGÜKET VITTEM FILMRE.

„A könyv a szellemi manna, amelyből mindenki jóllakhatik, az égi táplálék, amely minél inkább fogyasztják, annál több lesz belőle, a bűvös kenyér, amely senkit nem hagy éhen, minden ínségest kielégít, hatalmassá tesz, úgyhogy mindenki az ismeretek tőkése és nagybirtokosa lehet általa, gondolat-milliomos. (...) A könyv, amely mindenütt jelenlévővé varázsolta a szellemet, megteremtette az emberiség lelki közösségét. A könyv, amely nemcsak

a teret hódította meg, hanem béklyóba verte a térnél is nagyobb ellenségünket, megállította az időt. Ennél nincs nagyobb csoda. Mindig a legegyszerűbb dolgok a valódi csodák. (...) Általában a szó, mindig több, mint a tett. (...) Mintha szavakkal játszani nem annyira volna, mint magával az étellel játszani.”

Kosztolányi sorok, idézetek, amelyek akár E.P.-től is

származhatnának. Meglehet, már első írásai is ezért fogtak meg, amikor még Kosztolányi nem foglalt el olyan előkelő helyet az irodalmi kánonban. Ő az „irodalmi író” (Ady) szemléletmódját követte, s ez a világlátás hozzám is igencsak közel állt, már kamaszkorom óta. „Dezső”, „Desiré” közös iránymutatónknak mondható. Kosztolányit magamban „atyai jó barátomnak” nevezem, neveztem sokáig, mára e feltekintés az idősebbre erősen okafogyottá vált. K.D. ötvenegy esztendősen hunyt el, túléltem, ahogy a szintén többekkel együtt olykor számomra is erkölcsi és alkotói mintát mutató E.P. sincs közöttünk, aki nálam két évvel később született. Közös Kosztolányi „iránytűnk” egyértelmű, készítettem művei alapján játékfilmet (*A rossz orvos*), televíziós játékfilmet (*Tavaszi nyár, ősz*), de még etűd sorozatot is (*Közjáték*), s Esterházy is sokszor „fordult” hozzá, elég csak az *Esti* című regényére utalni.

„Együtt a tükörhöz nyomva”

(Molnár György: Anna filmje - Ráckevei Anna és Cserhalmi György)

Köveltük, követni próbáltam magam is a fent idézett gondolatokat, a továbbiakat is, hogy „szavakkal játszani

annyit tesz, mint oroszánokkal küzdeni”, csak a szavak helyett képeket értettem.

„Nem. Az élet nem ésszerű folyamat. Kis szeletekben, felületesen szemlélve, talán az. De az egész élet nem az.” (K. D.)

„Közép-európaiak vagyunk. Idegrendszereink elröngyölt, vércéppapírunk kemény.”

Ez utóbbi idézet már nem K.D.-től, hanem E.P.-től való, egy korábbi rendezéséből, a *Vigyázat! Mélyföld!*-ből.

Ugyan a megfilmesített Esterházy írások kapcsán, már ami engem érint, az 1993-ban bemutatott *Anna* filmje kerül említésre a szakirodalomban, a visszaemlékezésekben, ezt „jegyzik”, noha munkakapcsolatunk korábbra tehető. Az 1985-ben, több részletben elkészült, de csak évekkel később bemutatott *Vigyázat! Mélyföld!*-ben ugyancsak láthatók E.P. feldolgozások.

Vigyázat! Mélyföld! Zenés irodalmi salátának neveztük ezt a nemzedéki ön-életrajznak tekinthető dolgozatot, amelyben másokkal együtt Bereményi Gézán, Cseh Tamáson, Sándor Györgyön, Vámos Miklóson át Spiró Györgyig, Kornis Mihályig, és persze nem hangsúlytalanul Esterházy Péterig terjed a nagyjából akkoriban egyforma világszemléletű, és a mai elismertséggel akkor még enyhén szólva nem rendelkező szerzők sora. Valahogy mind ismertük egymást, valamiféle akolmelegben leltünk egymásra, noha E.P.-vel kapcsolatban sem emlékszem valami különös egymásra találásra, beavatásra, mint ahogy a régiiek emlékeznek, hogy a New York, majd Hungária Kávéházban hogyan kerültek az ifjak az asztal végére, majd egyre előkelőbb helyekre Osváth, illetve később a „három lektor”, netán Kellér Andor, esetleg éppen egymás közelébe. Ahogy a filmeseknél Janovics Jenő és Korda Sándor ugyancsak ezen a helyen leletek egymásra. Meglehet, hogy valami különleges filmvetítésen akadtunk össze, ismertük meg, vagy fel egymást, félig nyilvános irodalmi esten, társaságban, vagy a kultúra „Elizélt” Pálotájában a Vörösmarty téren, netán az FMS környékén. Az FMS vállalta fel végül is a *Vigyázat! Mélyföld!*-et. (FMS, Fiatal Művészek Stúdiója. Akár a legendás Balázs Béla Stúdió, a már-már elfeledett televíziós FMS ugyancsak bemutatási kötelezettség nélkül adott teret az újabb, frissebb szellemi és formai megközelítéseknek, „mindenki megfordult ott, aki számított”.

„...ha én főnök volnék, és az örök világság fényeskedjék nekem...”

A *Vigyázat! Mélyföld!* részlete, egy „megképesített” Esterházy monológból az utolsó szavak. (Kern András alakította.) Az egész írás a felkapaszkodni vágyó kisember zsörtölődései és vágyai hangzanak el. És ha beteljesülnek? Úgy vélhettük, hogy arra a korszakra rimel csupán. Érvényes továbbra is, ha bekövetkezik, tapasztalhatjuk. De E.P. sosem számított „kisembernek”. „Vigyázz velük kislányom, ezek gazdagok, akkor is, ha nincs pénzük, akkor is.” – ahogy az aggódó lányos anya (Csomós Mari) óvja gyermekét (Ráckevei Anna) hősüinktől (Cserhalmi György) már az *Anna* filmjében. De E.P. mint főnök? Sosem választották meg, bizonyára nem is vállalta volna valamely írói-, vagy művészeti szervezet élén a „főnökséget”. Ismerjük az író-, és költőfejedelmek elhivatottságát, akadt elég e honban, akarva, akaratlan vállalva a szerepet. E.P. szabadon, függetlenül, ironikusan, és ön-ironikusan mégiscsak az egyik meghatározó alakká vált e téren is. Ki kérdőjelezhetné meg, művészi rangját, erkölcsi biztonságát, hitét, magyarságát, „származását”. Plebejus arisztokrata? Hisz velünk együtt cseperedett fel, abban a világban, hogyan is élhetett volna másként? Imponált bátorsága, szinte megalkuvást nem tűrő szembenézése a tényekkel, akár önmagával szemben is, telis-tele játékosággal. „Ezek” úgy hordják a zakót, mintha pulóver lenne”, mondogatta az egykori „ezekre”, de az „ezek”, mint látható, újratermelődnek, ezt is jól érezte.

„Fajdkakasok és tükörképük egyé válnak, s ott áll a kurfürst jobbjába, haja izzadtan tapad homlokába, és hangjában különös, örült triumffal kiáltja: megvan!

Én vagyok az, akin nevettek. Én, nevetések tárgya, én állok holt sápadtan, izzadságtól gyöngyösen, a nehéz tálcát a sült fajdkakással együtt a tükörhöz nyomva, úgy hogy egy pillanatra a fajdkakas és a fajdkakas-kép egynek látszik.

Én vagyok az, akin nevettek. És ha majd eleget nevettek, ki fogtok küldenit zord konyhamesterünkhöz, méltó büntetésemért.”

A *Vigyázat! Mélyföld!* egy másik részlete. A lakáj (Kern András) küszködött a tálcával, a kényes egyensúllyal az előkelő társaságban egy fényes estélyen. E kényes egyensúly mulatságos, ám komoly vallomás, mi másról, mint a művészetéről. Esterházy mondatoknak vélhetnénk, noha egy északi írótól vett, átfogalmazott vendégszöveg. E.P. gyakorta használt

vendégszövegeket, bíralták is ezért egy időben, erre is a maga módján, szellemesen válaszolt, akadt kötete, amelyben minden egyes forrást részletesen feltüntetett. Vendégszövegek? Eleinte nekem is különösnek tűnt merész használatuk, noha végül is érthető, az író is, akár a rendező onnan gyűjtöget, ami a szeme elé kerül. Hány író lakásában láttam polcon, asztalokon, konyhapulton, fürdőszobatükör sarkában cetliket, amelyeken mondatok, mondatfoszlányok szerepeltek, amelyeket a szerző az utcán, a villamoson, egy-egy hivatali beszélgetéskor gyűjtött össze, s vártak felhasználásra. Miért ne lehetne éppen más írásokban használható mondatokra lelni, azokat használni?

„A történelmet a győztesek írják. A legendákat a nép szövi. Az írástudók fantáziálnak. Biztos csak a halál.”

Esterházynek vélt sorok az *Anna* filmjéből. Évekkel később olvastam a „forrást”, vagyis, hogy a mondatok Danilo Kiš átiratok. De az *Anna* filmjében, követve E.P.-t filmrészlet idézetek is szerepelnek.

Az *Anna* filmje a *Hrabal* könyve, *A szív segédigéi*, meg E.P. egyéb írásai alapján készült. Ha tetszik – adaptáció. Persze ez nem ilyen egyértelmű. Magam, mint a magyar irodalom jó barátja gyakran fordultam, fordulok e „vidékre”, ha valami égetően foglalkoztat, s hasonló megközelítésre lelek, hát nem gondolom, hogy szükséges úgynevezett teljesen eredeti forgatókönyv. Így történt az *Anna* filmje esetében is, vagyis hogy lehet „ide”, ebbe a világba, kis világunkba újabb gyereket „létrehozni”, hogy megszülessen-e a „kis dilemma”. Igencsak örültem, hogy milyen bizalommal adta oda alapul a műveit, büszkélkedhetnék is, hisz nem mindenkinek adta oda. Sőt, nem ragaszkodott semmihez, ismervé a műfaji különbségeket, úgy gondolta, amit rendelkezésembe bocsájt, így mondta, csupán alap, kanavász, azt hímezhetünk bele, amit jónak es fontosnak vélünk. Vagyis felhasználhattam a meglévő dialógusokat, de nem lettem minden szükségesre, hát magam is írtam párbeszédet „esterházyisan”. E.P. gáláns módon jegyezte meg, hogy nem lehet észrevenni a különbséget. Szép, udvarias gesztus. Miközben tényleg, nem írt bele a forgatókönyvbe, pedig szerettem volna, nem szólt bele a filmbe, azért csak kedvelte, ki-kilátogatott a forgatásra. Főleg akkor, amikor Római környékén forgattunk, néhány fotó is megmaradt erről.

irodalmi kabaré kerül megrendezésre rendszeresen. Olykor E.P. is írt ide, felolvasott. A kabaré méltatlanul vált alpári-vá, a hajdani Nagy Endre féle, illetve a Molnár Ferenc és Heltai Jenő igazgatta korai műhelyek mellé irodalmi kabarék voltak, a fentiek mellett a szerzők Szép Ernőtől Karinthyig, s bármilyen meglepő Adyig, Móriczig (sőt Herczeg Ferencig) terjedtek. És persze Kosztolányiig. Micsoda irodalmi kabaré működhetne, akár manapság is, ahol Esterházy lehetne az egyik vezető szerző!

Vissza-visszatekintve, elvesztése után is azonnal felidéződtek a képek, amint az eltelt évtizedekben csak össze-összeakadtunk, hol ritkábban, hol sűrűbben, ha közös ügyünk akadt, mint például *Anna filmjénél*. Egyszer-egyszer jártunk is egymásnál, de leginkább társaságokban, irodalmi eseményeknél futottunk össze. Miután, vagy mielőtt az írók meghozták volna a rajongók és hódolók, vonultunk félre egy csendesebb zugba. Beszélgetéseinkre elsősorban nem, mint fennkölt eszmecserekre emlékszem, inkább az egymással rokonszenvező, bizony már idősödő emberek kérdéskörei vetődtek fel, a hétköznapi életünk, olykor a testi bajok. Legutóbbi találkozásunkkor a *Hasnyálmirigynaplóból* még nem jelentek meg részletek, talán Ő sem gyanította mi vár rá... Leginkább a családkról esett szó, így a *Hrabal* könyvében, meg az *Anna filmjében* szereplő „kis dilemmákról”, akik mostanra már huszonévesek lettek, vagyis az ő Miklós fiáról, és az én Péter Miklós fiamról. Fiú gyermekem nem E.P., vagy a legkisebb fia után kapta a nevét, hanem családi okokból, mégis érdekes az egybeesés, a nagyjából egy időben született gyermekek, a könyv, és a film között. Az én, akkor még csecsemő sarjam azután még kapott is egy dedikált példányt az *Egy nőből*: „Péternek Pétertől”.

Sajnos „csökken a létszám”, E.P. elvesztésével nagyon is hangsúlyosan, ami nem a hétköznapi életünket illeti, hanem azt a vidéket, amelyet Illyés „haza a magasban”-nak nevezett, mondhatni országunk, szebb, barátságosabb, szeretni valóbb arcát.

„... hogyan is lehetne félni attól, ami létezik, vajon nem sokkal félelmetesebb az, ami nincs...”

„Megüti érdes ujjával szívünket az Is-ten!” (E.P.)

Az *Anna* filmje utolsó mondata: „És most hogyan tovább?” •

Azért persze a film mégiscsak „esterházy” lett nagyjából, de nem mindenütt. Hiszen például a férfitörzs anyja (Timár Éva), nagyon is hasonlított a „modellre” – noha én személyesen nem ismerhettem –, a szerző szerint megdöbbentően. Viszont az apa meg egyáltalán nem. (Akkor még senki sem tudta annak igazi sorsát, titkát. A szerző sem sejtette.)

„A nivótlan kísértés nem kísértés. A valódi kísértés első osztályú és testre szabott.”

Ez az apafigura (Végvári Tamás) inkább az én apámra hasonlított valamelyest, ezzel szerettem volna, a már rég nem köztünk lévő édesapámnak állítani valamiféle emléket, még a nyakkendőjét is ráadtam a szereplőre, s az 1956-ból megmaradt cigarettatöltője, meg a Béke márkájú cigarettahüvely is a képbe került. (Harcok idején jelentős cigarettahiány alakul ki, elkél a házilagos kivétel.)

„Nincs nagyobb keserűség, mint magunkról beszélni. Nincs nagyobb öröm, mint szeretni.”

„Történeteinket a félelem és a hazaszeretet fűzi egybe.”

„Csavarni lehet belőlünk az időt, mint konyharuhából a vizet.” (E.P.)

A *Vigyázat! Mélyföld!*, illetve az *Anna* filmje mondható leginkább közös kapcsolódási pontunknak, noha olykor akadtak másfélék is, kevésbé „művésziek”, vagy

„Csavarni lehet belőlünk az időt”

(Az *Anna* filmje forgatásán - Dévényi Rita, Székely B. Miklós, Molnár György és Esterházy Péter)

ki tudja. Jó húsz esztendeje nem egyszer „szerepeltünk” együtt, egymás mellett a *Konyhaművészet* lapban, illetve az ehhez kapcsolódó rádióműsorban. Az „evőművészet” sem kis dolog. Az *Anna*

filmje bemutatója után hamar leléptünk néhányan, Péter ismert egy valóban jó, igazi kínai éttermet..

A későbbiekben útjaink kevésbé kapcsolódtak. Egyáltalán nem esett jól, hogy bár, igaz, nem túl „nyomulósan”, de meghívtam, az *Egyszer élünk* bemutatójára, nem jött el. Az *Egyszer élünk* Tar Sándor írásai alapján készült, s az ezt megelőző hetekben derült fény arra, hogy Tar mi módon működött együtt az előző rendszer állambiztonsági szerveivel. Mit tudtam én, hogy E.P. éppen azokban a napokban szembesült az Állambiztonsági Hivatal Levéltárában a megrendítő ténnyel, akkor derült ki a papájáról, hogy miféle, Tarhoz igencsak hasonló sötét múlttal kell szembesülnie az írónak. (Persze azért nem ugyanaz az önmagával szembenézni kényszerülő Tar helyzete, mint Esterházyé, aki a szeretett hozzátartozóját, akire felnézett, kénytelen másképp látni.) A *Javított kiadás*, mint tudható, erről szól...

Utolsó személyes találkozásunk, talán a Trafóban lehetett, egy Litera elő-szilveszteren, ahol is valamiféle